

ДАМЊАН
ПОПОВИЋ

НА
ОБРОНЦИМА
БЕЉАНИЦЕ

ХРОНИКЕ ИЗ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА

Серија I

Издаје

Савез удружеша бораца народноослободилачког рата
СР Србије

Уређивачки одбор

Коча Јончић, Свегозар Костић, Гојко Лађевић, Сре-
та Савић, Драган Симић, Жика Тадић, Едиб Хаса-
нагић, Мехмед Хоџа, Вита Цветковић и Паун Шер-
бановић

Главни уредник

Едиб Хасанагић

Новинско предузеће „ДНЕВНИК“

ДАМЉАН ПОПОВИЋ

НА ОБРОНЦИМА БЕЉАНИЦЕ

Нови Сад, 1969. године

ПРВИ ДЕО

ПРИРОДНО ГЕОГРАФСКЕ ОСОБИНЕ

Подручје Горње Ресаве, које данас углавном одговара подручју комуне Деспотовац, пресеца, готово по средини, планинска речица Ресава, која извире у пределу спајања Бељанице и Кучајских планина. Ресава у горњем току тече кроз живописне пределе и клисуре, да би од Деспотовца ушла у равницу којом тече све до ушћа у Велику Мораву — три километра западно од Свилајнца.

Планинс-ки предео чине огранци Хомољских планина, Бељаница и Кучајске планине. У геолошком еаставу овог пространог подручја, поред кристаластих стена, црвених пешчара, еруптивних и седиментних стена, разног састава и старости преовлађују и истичу се компактне масе кречњака, а има и богатих наслага квалитетног мрког угља.

Бељаница се пружа правцем запад—исток, између Хомољске котлине и горње долине Ресаве и доминира својом висином. Венац јој је дуг око 15 км, а њен врх (1336 м.) чини највишу тачку у рељефу комуне. Бељаницу карактеришу стрми одсеци који падају у долину Ресаве и голи кречњачки гребени. Нижи делови су под шумом, шибљем и пропланцима са травним пашњацима, који пружају услове за гајење оваца.

Ово планинско подручје има изражене одлике крашког рељефа: шкrape, вртаче, увале, јаме, пећине и депресије.

Вртачама је нарочито богат предео који се од Пасуљанских ливада пружа даље на југ, преко Брезовачке висоравни.

Увале се могу запазити на висоравни источно од предела званог Добре воде. Депресије се јављају на пространим кречњачким платоима. Најпознатије су: Добра вода, Велика

падина и друге. По њиховом дну се налазе низови вртача и понори који апсорбују примљену атмосферску воду и воду са извора, те у њима нема површинских токова, већ је развијено подземно отицање воде.

Пећине и јаме се јављају на више места, али их има нарочито у северном делу Брезовачке висоравни, у развођу Ресаве и Ресавице, у њиховим долинама, као и у долини понорнице Некудово. У близини села Стрмостена, испод Говеђег брда, налази се пећина из које избија јак извор — Ма-ЛО врело. Недалеко одатле налази се Велико врело, а у његовој непосредној близини пећина. Од пећина познате су: Радосева пећина, која се налази на Соколици у врху Дугачког шипка, затим Велика атула или Кристална пећина, а нарочито недавно откривена Ресавска пећина Дивљаковац у близини села Јеловца, која по својој лепоти и богатству у пећинском накиту спада међу најлепше пећине, до сада откривене у Србији.

Од јама најпознатија је Мијајлова јама у пределу Сењског Рудника. Она је чувена не само по својој дубини и лепоти сталактита и сталакмита, већ и по томе, што је постала гробница многих родољуба, које су четници поклали и у њу бацили у току народноослободилачке борбе.

Од термалних извора најпознатија је Деспотовачка бања која се налази у непосредној близини Деспотовца и манастира Манасије. **ЛекоЕитост** овог извора топле сумпорите воде још се недовољно користи, јер бања и поред тога што се **налази** у лепом пределу није још довољно изграђена и уређена. Веома повољни климатски услови и живописна клисура реке Ресаве представљају потенцијалну могућност за развој туризма у овом крају.¹⁾

РАЗВИТАХ НАСЕЉА И ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА

На прве трагове живота у Ресави указују фосили биљака и животиња, сачувани у геолошким слојевима, у наслагама глине или каменој седри.

¹⁾ Туристички водич среза Светозарево 1962, стр. 3 и 5.

У каменолому, на месту званом Велико врело, код Стрмостена, среће се окамењено лишће разног дрвећа.²⁾

Приликом копања бунара код болнице у Деспотовцу нађена је оштећена вилица млађег претка данашњег носорога, од које су сачувана два зуба,³⁾ а у Радошевој пећини на Соколици ископане су карбонизирани кости лобање дивокозе⁴⁾ и кости пећинског медведа.⁵⁾

Нема података о насељима из палеолита мада није искључено, када буду истражене пећине којима обилује кањон Ресаве, да се нађу и докази да су служиле као пребивалишта палеолитских људи.

Из неолита на подручју Ресаве откривена су већа насеља у Медвеђи⁶⁾, Миливи⁷⁾ и Стрмостену.⁸⁾ При извођењу земљаних радова и сада се овде налази разноврстан археолошки материјал. У Великој пећини код Стрмостена нађени су делови земљаних судова,¹⁰⁾ а у Радошевој пећини један камени чекић.¹⁰⁾ Верује се да је у ово време била насељена и Пећура — пећина у подножју Ковиловаче код Деспотовца.¹¹⁾

У Медвеђи старијем насељу бронзаног доба срећу се и камене секире.¹²⁾ Из овог доба откривено је веће насеље у месту званом Селиште у Јасенову.¹³⁾ Из нешто каснијег доба потиче из Стењевца једна бронзана гривна,¹⁴⁾ а код Соколице је нађено неколико бронзаних секира које су слу-

²⁾ Приватна збирка Мирослава Панића, проф. из Деспотовца

³⁾ Приватна збирка Мирослава Панића, проф. из Деспотовца

⁴⁾ Туристички водич среза Светозарево, 1962, стр. 5.

⁵⁾ Туристички водич среза Светозарево, 1962, стр. 5

⁶⁾ М. и Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд 1951, 32.

⁷⁾ М. и Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд 1951, 32.

⁸⁾ Налазишта — 33.

⁹⁾ Налазишта — 33.

¹⁰⁾ Налазишта — 33.

¹¹⁾ Архива Завичајног музеја у Светозареву.

¹²⁾ Налазишта — 32.

¹³⁾ Архива Завичајног музеја у Светозареву.

¹⁴⁾ Налазишта — 33.

жиле у рударске сврхе,¹⁵⁾ те се може закључити да се метал добијао и на овом подручју. Најзначајнији налаз чини остава металних предмета из Трућевца,¹⁶⁾ нарочито преко две гривне тзв. Шахастог типа.

Карактеристично је за овај период да се насеља подижу на узвишеним местима и утврђују бедемима, а то су наметали услови живота, пре свега употреба метала.

Још на крају првог миленија пре н. е. завршио се процес диференцирања становништва које је насељавало Балкан, а у ужем смислу и области Ресаве. Формиране су веће племенске групације на одређеној територији. Њихов распоред остаје углавном исти све до краја преисторијске епохе.

Према историографским подацима античких писаца, области Ресаве насељавали су трачка племена Трибали, чија је главнина била концентрисана око ушћа Велике Мораве и Саве у Дунав.¹⁷⁾ Њихов први сусед било је илирско племе Дарданци с друге стране Мораве. Судећи по најновијим налазима из околине Ћуприје (сребрни илирски појасеви из села Батинца)¹⁸⁾ и илирско гробље откривено приликом трасирања пруге Деспотовац—Ресавица, из чега се закључује да су Илири прелазили и на десну обалу Мораве.

Остапи римских утврђења и путева, као и налази римског новца и оружја, указују на присутност Римљана на овом подручју. У првом веку наше ере римске легије прелазе у крајеве јужно од Дунава и Саве, када бива окупирано и Поморавље и улази у састав двеју римских провинција — Мезије и Тракије. Преко Ресаве је ишао главни римски војнички друм — ула гшШапз. Тај пут је ишао од Београда (бт§Мипиш) на Костолац (Уггтпа1ло), а затим до Ниша (ахззиз), одакле се рачвао у два правца — један преко Македоније за Солун, а други преко Софије за Тракију.

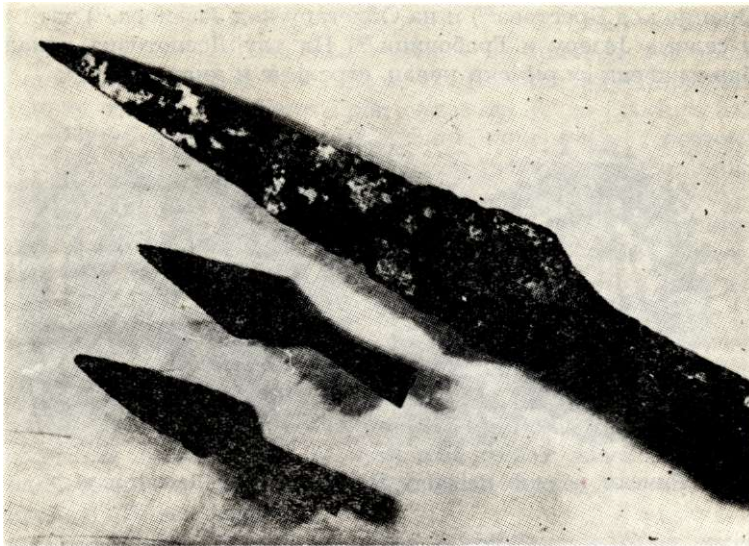
По Каницу, овај пут је ишао поред Млаве од прилике до села Шетоња, а одатле преко брда прелазео у долину Мораве у правцу села Медвеђе (ТсПтит), а одатле преко

¹⁵⁾ Налазишта — 33.

¹⁶⁾ Д. Гарашанин, Каталог метала у Народном музеју, 1954, т. IV.

¹⁷⁾ Страбон, VII — 264.

¹⁸⁾ Д. Гарашанин, Старијар, НС, књ. XI 1961, стр. 91.

**Римске стрелице нађене у Стрмостену, Лисине и копље нађено
• у селу Деспотовцу (из збирке проф. Мирослава Панића)**

села Драммировца (Milaugo as! Oslauit) за Ћуприју (Hoggeo Mag§1), па преко Параћина и Ражња за Ниш.

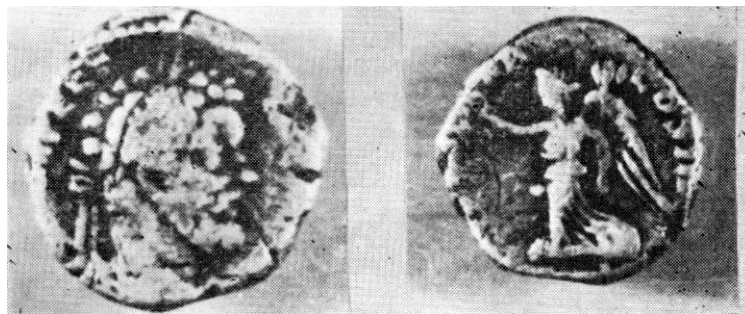
Сачувана су три записа који говоре о овом путу, као и о **станицама** за одмор (тапзло) и станицама за промену кола (ши!алш). То су: Антонија Августа под називом Шпегат-гјит Аплопт1 Аи^изИ, из IV века; јерусалимски Шпегат-глит Нлегозалути;апихп, из 33. године и Табула Реулт§еп-апа, по неким крајем III и почетком IV века.

Из ових записа види се, да је данашња Медвеђа (Штит) била римска станица за одмор (тапзш), са сталном римском посадом. У прилог овоме иду и остаци утврђења који су остали и до данас. То место се данас двојако назива: Бедем или Качер. Овде је нађено обиље археолошког материјала за време ископавања које је водио Народни музеј у Београду.¹⁹⁾ Мања насеља откривена су и на локалитету

¹⁹⁾ КапПг — Ногшзсће 5и<Пеп, 67—68.

Б. Јеличић, Археолошки преглед, 2 (1960.), 119.
Темнићски Зборник, књ. III (1936.), 36, 37 и 38.

Орашје код Брестова²⁰⁾ и на Облегару код Јасенова,²¹⁾ затим у селима Језеру и Грабовици.²²⁾ На тлу Деспотовца изнад бање нађени су римски новац, стрелице и цигле.²⁵⁾

Римски новчић нађен у Пасуљари код Деспотовца

Због сталних напада разних варварских племена са севера и учесталих побуна робова Западна римска империја није се могла дуго одржати. Коначно, 476. године срушили су је Германи. Источна половина римског царства, Византија, одржала се још око 1000 година. Балканско полуострво, које је било део византијске царевине, било је изложено честим нападима Хуна и Авара, који су у заједници са Словенима прелазили Саву и Дунав и пљачкали.

Иајстарији записи о доласку Словена на Балкан су из 550—551. године. Тих година они су се спустили све до Солуна.

Године 554. Словени су долазили до Великог зида пред Цариградом. Епископ Јован из Ефеса пише 586. године:

„да је проклети народ словенски опустошио сву земљу до Цариграда и четири године (580—584) станује у њој као у својој“.

²⁰⁾ и ²¹⁾ Архива Завичајног музеја у Светозареву.

²²⁾ Налазишта — 137 — 138.

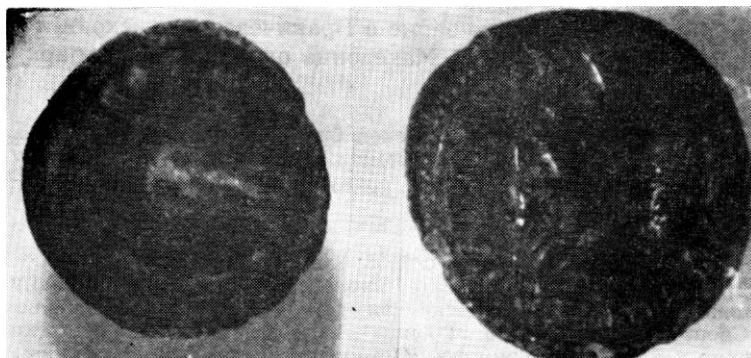
²³⁾ Архива Завичајног музеја у Светозареву.

Да је Словена било у аварској војсци као пешака и морнара имамо записа византијских историчара приликом напада на Цариград 626. године. По Константину Порфирогениту, словенско племе Срби силазило је до Олимпа, где је подигло град Србицу — Серфице, који и данас постоји, па пошто им се ту није допало, вратили су се у равнице поред Саве и Дунава.

Словени су се под византијским царевима Тиберијем (578—582), Маврикијем (583—602) Фоком (602—610) и нарочито Ираклијем (610—641) коначно доселили на Балкан.

У новој домовини Срби су на миру провели VII и готово цео VIII век. Почетком IX века, по свој прилици између 814—818 године, Еугари су под кнезом Омортагом (814—831) покорили Тимочане и Браничевце и један део Петрушке области, део данашње Ресаве. Једини траг о овоме остао је у записима путника који су путовали десном обалом Мораве од Костолца до Киша кроз непрегледне шуме, те и сам крај називају БПуае Ћишапае.

Продирање Бугара на запад приморало је Србе да се удружују ради заједничке одбране. Тако је у пределу око река Пиве, Таре, Лима и Горњег тока Западне Мораве створена прва српска држава под именом Рашка, са престоницом у граду Расу. Први познатији владар био је Велики жупан Властимир. Младој српској држави запретила је опасност од бугарског цара Пресијама. У трогодишњем рату (838—840) Бугари нису успели да покоре Властимира.

Римски новчић нађен у Медвеђи (из збирке проф. Мирослава Панића)

I

Исто тако Бугари нису успели да покоре ни Мутимира (840—892); тек за владе бугарског цара Симеона, Рашка је покорена. Петар Гојниковић (892—917) је на превару домамљен и затворен. Пошто су опустошили Рашку, Бугари су оставили као своје вазале Павла Бранковића (917—920) и Захарија Прибисављевића, а одвели као таоце велик број српских жупана, међу којима и Часлава.

После смрти бугарског цара Симеона у Бугарској су настале борбе око престола, што је искористио Часлав те је побегао из ропства и дошао у Рашку, где је подигао устанак. Он је убио бугарског намесника и за кратко време ослободио српске земље од Јадранског мора до Саве и Дунава. Тимок и Браничево са Ресазом остали су и даље под Бугарима. Слабљење Бугарске после Симеонове смрти хтела је да искористи Византија и у споразуму са руским кнезом Свјатославом одлучила је да покори Бугаре. Прво је Свјатослав прешао с војском Дунав и покорио Бугаре, но пошто је хтео да Бугарску задржи за себе, византијски цар Јован Цимиски пошао је 971. године с војском на њега и протерао га преко Дунава. Идуће године Византија је завладала западном Бугарском и Рашком. Тако и Ресава 972. године пала поново под Византију.

Године 976. подигао је устанак у Македонији противу Византије Самуило (976—1014) и успео да збаци византијску власт и створи велику царевину која је обухватала: Бугарску, Рашку, Босну и Херцеговину, велики део Јадранског приморја и Македонију до Солунског залива.²⁴⁾

Из овог доба имамо запис о Браничевској епископији у повељи цара Василија II Македонца охридском патријарху Јовану. Текст у њој гласи:

„Заповедамо да има епископ браничевски у Браничеву и у Моравску и у Свентерому и у Гронши и у Дивисиску и у Истанагли и у Бродарску: 15 клирика и 40 мерињах.“²⁵⁾

²⁴⁾ Темнићски Зборник, 1936; књ. III стр. 43, 45, 49 и 51.

²⁵⁾ Грчка транскрипција словенских назива по Стојану Новаковићу је: »Моравск« значи Моравиште—Поморавље, »Свентер« — Смедерево, »Гронш« — Гружа, »Дивисиск« — неко место у Левчу или Темнићу, »Истанагли« — Сталаћ, »Бродарск« — Бродарско Поље, јужно од Параћина, источно од Сикирице, или место где је био брод на Морави код Глоговца.

Ово казује да се Браничевска епархија пружала с обе стране Мораве захватајући простор између Космаја, Рудника, К.Опаоника и планина што чине вододелницу између Мораве и Тимока.

После смрти Самуила, Византија је владала Браничевом и Ресавом све до Стевана Немање.

Године 1121. мађарски краљ Стеван II напао је Београд и заузео га. Повод за напад био је што су неки Браничевци опљачкали неке мађарске трговце. Том приликом Мађари су продирали Моравском долином до Ниша, а одлазили су и до Софије. Византија је водила с Мађарима с мање или више успеха доста ратова. Сам цар Манојло Комнен водио је десет ратова противу Мађара. Године 1167 Манојло је протерао Мађаре из Браничева и Београда и заузео Срем који је остао под Византијом све до његове смрти (1180). Браничево и Ресава представљали су периферну територију Византије на којој су се водили чести ратови противу нових освајача. Тако, 1086. године у Моравску долину су продрли Кумани и Печенези, но ускоро их је одбио византијски цар Алексије I Комнен.

У то време пада и први крсташки рат (1096). Кроз Поморавље је први прошао Готије (јула 1096) са своја четири сина и братом Балдвигем. Они су ишли старим римским путем десном обалом Мораве, од Костолца преко Шетоња, Медвеђе, Ћуприје, Параћина и даље за Ниш. Због пљачке и отмице стоке крсташи су долазили у сукоб са мештанима. Тада је погинуо стари Готије у шумама »ЗПуге ћилшапае« (предели око данашњег Златова и даље на север). Због овога немачки летописци се веома неповољно изражавају о мештанима и сматрају их дивљим.

У другом крсташком походу витезове су предводили немачки цар Конрад III и француски краљ Лудвиг VIII. Ови су ишли од Браничева Моравском долином, преко Медвеђе, Ћуприје и даље за Ниш. Крсташи су записали да су испред њих затварали своје капије поједини градови, а сељаци напуштали своја села и склањали се у шуме и планине.

Крајем марта 1172. године Моравском долином прошао је са крсташима Хенрих Лаз на путу за Палестину. Његов путописац Арнолд из Либека у својим забелешкама записао је понешто и о Србима (бепа). Ево једног детаља из тих забележака:

»И поред приетанка византијских власти град Равно затворио је капију и није хтео да пусти крсташе у град. Крсташи су морали да заноће крај једног бистрог потока у шипражју. Преко ноћи Срби ударе на логор са четири стране. У нападу је учествовало 1.200 Срба. Крсташи су успели да одбију напад и да ране вођу Срба. Сутрадан наставили су пут, али на целом путу биле су заседе Срба с којима су крсташи морали да се боре до Ниша.²⁶⁾

Трећи крсташки рат (1189) водили су Фридрих Барбароса, који је ишао кроз Поморавље, Филип Август и Ричард I Лавово срце. Барбароса је још раније уредио са Немањом питање прелаза крсташа и око снабдевања, тако да је овај поход прошао без сукоба. Немања је у Барбароси гледао природног савезника против Византије, те је упутио нарочито изасланство које га је сачекало у Равну, а он са братом Страцимиром сачекао га је у Нишу 27. јула 1189. године.

Немања је био први који је у савезу са Мађарима 1183. године завладао једним делом Поморавља и то: Левчем, Белицом и Лепеницом на левој обали и Рзеном и Ресавом на десној обали Мораве.

Из овог доба датира у Поморављу једна легенда о Немањи. И данас постоји код села Бигренице један извор који се зове „Немања“. Предање каже, да се Немања био разболело од грознице и никаквим се лековима није могао излечити. По нечијем савету дође код тог извора и окупа се, а грозница би као руком однета. Народ је тај извор прозвао „Немања“, те се тако и данас зове.

Године 1195. у Византији је дошло до промене на престолу. Исака Анђела збацио је његов брат Алексије, чија је кћи била удата за Немањиног сина Стевана. Немања је знао да Византија жели да види на рашком престолу свога зета Стевана, па је зато сазвао Сабор у граду Расу (25. марта 1196. године), на коме се одрекао престола у корист сина Стевана, а он се повукао у манастир и закалуђерио се. Старијем сину Вукану дао је Зету на управу. Вукану није било право што је Немања оставио престо млађем брату Стевану, те кад Немања умре (13. фебруара 1199. године) помоћу Мађара нападе Стевана и збаци га са престола

²⁶⁾ Темнићски Зборник, 1936; књ. III стр. 54 и 55.

(1202). Наредне, 1293. године Стеван је помоћу Бугара протерао Букана из Рашке. Несугласице међу браћом отклонио је најмлађи Немањин син Растко који се био замонашио у Светој гори и добио име Сава. Он је понео мошти свога оца и над њима измирио браћу. Вукан је задржао Зету, а Стеван Рашку.

За период од 1216—1285. године нема ни једне повеље, ни једног записа у којима би било поменуто ма које место са овог подручја. Кроз цео XIV и XV век овај се предео назива Петрус — Петрушка област. У војничком погледу Петрус је била „крајиште“, зато што се налазила на периферији средњовековне српске државе. Од подизања манастира Ресаве (доцније прозван Манасија), назив Ресава почиње да потискује стари назив Петруса и тај се назив шири и даље на југ, тако да у народним песмама познијег доба и Раваницу стављају у Ресаву:

*»Хоћу градит Раваницу цркву,
у Ресави крај воде Равана«*

или:

*»Видео сам доле у Ресави,
под Кучајем високом планином,
један лијеп, царе, зараванак,
онде гради цркву Раваницу«.*

У Ресаву стављају и Параћин, па се каже:

*»да видите славну Раваницу
у Ресави ниже Параћина«.*

Из овога излази да је народ под Ресавом подразумевао простор од Бељанице до Сталаћа, тј. стари ћупријски округ.

Међутим, најстарији помен о Петрусу у средњем веку налазимо у повељи цара Душана којом је даривао жупану Вукосаву „пустош Петрушу као баштину за себе, за своју децу и за унучад до века“. Ова је повеља изгубљена. Вукосав је имао синове Црепа и Држмана. Пошто се Држман закалуђерио и добио име Дионисије, Цреп је наследио оца. Као жупан и војвода ове области уживао је добар глас те га је Лазар веома ценио. Кад су Турци почели да надиру с југа, Лазар је послао Црепа с војском противу њих. Године

1380. Цреп је разбио Турке код Дубравнице (код Параћина). Црепово име помиње се и у повељи кнеза Лазара манастиру Раваници, тамо се каже:

„Винограде насадих и друге купих у Црепа и Југа". У истој повељи помињу се даривана села манастиру Раваници у Ресави: Жидиље, Војници (Војник — с. Деспотовац) и Балајинац. Цреп је имао сина који се у монаштву звао Венедикт. Венедикт је био веома учен, те му је деспот Стеван Лазаревић поверавао да преводи разне књиге с грчког језика, а у том пил.у слао га је и у Свету гору (1426. године).

У бици на Косону 1389. године Цреп је погинуо, а баштина му је остала пуста, јер му се син замонашио. То видимо из тога, што поједина места из ове области кнегиња Милица и њен син Стеван, као и деспот Ђурђе Бранковић дају разним манастирима као своју сопствену баштину.

После погибије кнеза Лазара престо је преузела кнегиња Милица у име СЕОГ малолетног сина Стевана и управљала од 1389. до 1394. године као турски вазал. Турци су често упадали с југа и истока у Миличине земље и пљачкали их. Кад је Стеван постао пунолетан плаћао је Турцима данак и помагао с зојском у ратовима, са две хшћаде коњаника.²⁷⁾

Стеван је учествовао као турски вазал 1395. године у бици на Ровинама против влашког војводе Мирчета. Заједно са њим као турски вазал учествовао је и краљ Марко, који је у овим борбама и погинуо. Наредне, 1396. године, Стеван је учествовао и у бици код Никопоља, а 1402. у бици код Ангоре. Том приликом турски султан Бајазит је заробљен у борби против Татара. Стеван је са својим коњаницима покушао да ослободи Бајазита, тим пре што је тада био заробљен и Бајазитов харем у коме се налазила његова сестра Оливера, али у томе није успео.

У повратку из Мале Азије Стеван је свратио у Цариград, где је склопио тајни савез са Византијом противу Турака. Том приликом добио је од византијског цара титулу деспот.

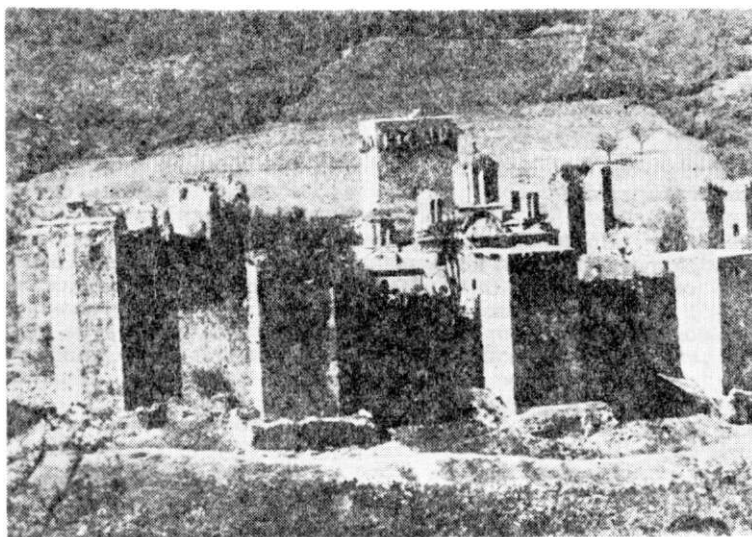
²⁷⁾ Темнишки Зборник, књ. III 1936; стр. 67.
Историја народа Југославије, 1953; књ. I, стр. 417.
Вук — песме — књ. II.

Године 1403. Деспот Стеван Лазаревић је склопио савез и са мађарским краљем Сигмундом и том приликом добио као властелинство Мачву с Београдом, где је ускоро преместио и своју престоницу, која је до тада била у Крушевцу.

Србија је остала и даље као турски вазал, те је Стеван према Турцима водио привидно пријатељску политику.

ЗМДАЊЕ МАНАСТИРА РЕСАВЕ (МА.НАСИЈЕ)

У време напуштања политике ослонца на Турску и склапања савеза са Византијом и Мађарском, Стеван је одлучио да сазида манастир Ресаву са јако утврђеним градом. Манастир је подигнут у веома живописном пределу у клисури коју чини река Ресава између брда Пасторка и Маћије на два километра источно од Деспотовца. Град са црквом

Манастир Манасија

зидан је у времену од 1406—1418. године. Град има једнаест кула са високим бедемима и у своје време одговарао је свим стратегијским потребама.

Сама црква припада стилу моравске школе. Основа цркве је у облику триконхоса (крст са трима апсидама) и има три брода. Абсиде су споља претресане. Црква има простран спољашњи нартекс, који је нешто доцније дозидан. Централно кубе на цркви које се опире о четири снажна ступца има споља 12 страна. Његова висина рачунајући од пода износи 24,05 м, а распон 4,85 м. На њему се налазе 12 прозора, сваки 4,81 м висине и 0,30 м ширине. Дијагонално према овом кубету уздижу се четири мања кубета која су постављена на бочне полуобличасте сводове и више су декоративног карактера. Њихова висина од пода износи 18,75 м. Светлосни ефекат централног кубета је изванредан. Међутим, ефекат малих кубета је слаб. Фасаде су једноставне, на њима нема венаца, нити других украса, сем колонета и под кровом консола. На северној и јужној фасади налазе се по два реда прозора по три на свакој фасади. На олтарској страни у доњем реду су три прозора, а у горњем само један и то на главној апсиди, јер проскомидија и ђаконик добијају светлост са малих кубета одозго. Сви су прозори прости и без арабески.

Живопис у Ресави (Манасији) је страдао и јако оштећен, али из онога што је остало очувано види се да он представља један од најлепших живописа српског средњовековног сликарства.

»На западном зиду сачувана је у доњој зони слика Деспота Стевана, који подноси цркву Св. Тројици. Више северних врата се сачувала слика св. Павла Тивејског. У тимпанону западних врата насликано је »Недремљиво око« са сликом пророка Давида, а на потрбушју лука насликана је »Рука Господња« са душама праведника у њој и са сликом пророка Соломона. Сав остали живопис на овоме зиду (св. аскети и у доњој зони низ медаљона више њих и велике композиције у горњој зони) пропао је. Око прозора је било насликано »Успење Богородице«, а остали су и трагови слике »Христос благослови пет хлебова и две рибе«. на северном зиду у доњој зони се од св. аскета распознаје лик св. Онуфрија и од шест св. рагника у певничкој апсиди: Теодор Тирон, Теодор Стратилат, Никита, Нестор и Арета. Од шест медаљона више

ових св. ратника разазнаје се само св. Трифон, а у прозору су насликани св. Кир (?) и св. Јован. У горњој зони се распознају параболе Христове »о милосрдним Самарјанину«, »о богатоме и убоготе Лазару« и »о царској свадби«. На јужноме зиду доњој зони је остало само шест св. ратника у певничкој абсиди, но ни један од њих није очувао своју сигнатуру, а од шест медаљона више њих распознаје се само св. Калист (?). У прозору је насликан св. Пантелејмон, а у горњој зони су илустровани: »Христос као дечко у храму Јерусалимском«, »Парабола о Митру и Фарисеју«, »Парабола о блудном сину«. У олтарскоме простору у доњој зони насликани су св. архијереји »у служби агнецу«: Василије Велики, Атанасије Александријски, Кхтрил Александријски, Григорије Ниски, Силвестар Римски, Спиридон, Јован Златоусти, Григорије Богослов, Јаков брат Господњи, св. Никола, св. Јован Милостиви, св. Сава српски. У доњем прозору су насликани св. Григорије Акрахтијски и св. Григорије Јерменски. Изнад св. Архијереја иде низ медаљона са попрсјима св. Архијереја од којих се разазнају: Стахије, Симеон Јерусалимски, Поликарп Смирнски, Лукије Лаодикијски, Мартин папа Римски. У протеенсу се распознаје слика св. Стевана и у прозору св. Епифенија, а у ђаконику св. Василија, св. Јасона, св. Тимотеја Ефеског и св. Филотеја. У горњој зони је у олтарској абсиди насликано »Причешиће апостола«. Биле су насликане и композиције: »Жртва Аврамова«, »Три младића у зажареној пећи«, »Христос пред пилатом«, »Христос на мору Тиверијадском« и »Богородица пространја од небеса«. На североисточном стубу насликана је: »Визија св. Петра Александријског и изнад ње четири медаљона са попрсјима светитеља, од којих се разазнаје: св. Филимон. На југозападном стубу су насликани св. Андреја Стратилат и један непознати мученик. Разазнаје се и слика св. Јермила и св. Архангела Михајла. Сав остали живопис на стубовима или је пропао или је сасвим нејасан. У тамбуру кубета између прозора у два реда насликано је по дванаест старозаветних светитеља. На пандантифима су насликани св. Јован Јеванђелист (ј. и.), Марко (ј. з.), Лука (с. з.) и Матеј (с. и.). У нартексу има данас само две слике: изнад главних врата, која воде у наос насликан је »Силазак св. Духа на апостоле«, а изнад врата северно од ових главних насликана је Богородица у пози молитве са ликом Христовим на прсима. Ове две слике изгледа да су из ХУП века. У живопису се свуда осећа тежња да се претставе суптилне, нежне фигуре често пута са скоро сасвим женским формама. Нигде нема аскетских лица, чак ни код св. пустињака. Нарочито падају у очи раскошно искићена одела са обиљем живописног детаља. Обилна употреба злата појачава утисак велелепног и раскошног. Нимби код светитеља су златни, а тако исто и насликани

**епитрахили, набедреници, наруквице, као и крстови на фелонима и омофорима. Наслигани дискоси, путири и ко-
пља и рипиде су такође златне».²⁸⁾**

Још од пада Бугарске под Турке 1393. године многи учени људи и калуђери нашли су уточиште у Србији нарочито на двору деспота Стевана и у његовом манастиру Ресави. Стеван се и сам бавио књижевношћу и волео књиге, те је од Ресаве направио центар за поправку превода и преписа црквених књига, познат као „ресавска школа“. У Стеваново време писала је своју дирљиву похвалу кнезу Лазару монахиња Јефимија, која је вероватно и умрла на његовом двору. На челу ове школе био је веома учени бугарски емигрант Константин Филозоф, а затим Григорије Цамблак. Преводи и преписи ресавске школе били су толико тачни и исправни да су за дуги низ столећа служили као најбољи образци. Сам деспот Стеван је био веома образован човек и имао велику библиотеку. Тако је на његов захтев у пустињи љубостињској прередио Стари Завет и Зонара. Игумена Лешјанског манастира Венедикта слао је у Свету гору да му преведе Шестоднев Јована Златоустоп. Од књига његове библиотеке и данас се чува у Светој гори у манастиру Кастомониту Теофилактово тумачење јеванђеља. У библиотеци Пећке патријаршије и данас се налази један број књига из ресавске школе, које датирају из XV века. У току су настојања манастира Манасије код Пећке патријаршије, да се сачувани фонд ресавске библиотеке врати матичној библиотеци у Манасији. Деспот Стеван је и сам писао књиге, од њега имамо: „С-лово љубве“, „Душеполезноје спасеније“ и „Мудрост и пророчество“.

Због његове велике наклоности књизи прозван је „вторим Манаскјем“ поређујући га са Манасијем великим византијским књижевником XII века. Мисли се да је и његов манастир првобитна Ресави због тога доцније прозван Манасија.

Поред превода и преписа у Ресави је од оригиналних **радова** написана биографија деспота Стевана од Константина Филозофа. Какав је углед уживала ресавска школа мо-

²⁸⁾ Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, 1950; стр. 284. и 285.

Темнићки Зборник, 1936; књ. III, стр. 119, 120, 121.

же се видети из записа једног хиландарског калуђера из 1667. године, где стоји да се не мења у његовој књизи ништа „јер смо преписали од добра извода од старих преводаца Ресавских који су без мане". Ресава је у то време била превазишла и сам Хилендар Утицај ове школе осећао се и ван граница Србије.

На жалост, повеља Деспота Стевана манастиру Ресави није сачувана (или није пронађена), те се не може знати која су све села даривана манастиру.

Постоји веровање у народу да народна песма *Мара Ресавкиноа* води порекло из тог периода и да је она синоним изгинулих ресавских јунака у борбама против Турака. Оно што се сигурно може утврдити из повеље кнеза Лазара манастиру Раваници, то је да су Југове земље биле у Ресави и да је Лазар од Црепа и Југа откупио или разменио земљу коју је даривао манастиру Раваници.²⁹⁾

Дуго зидање манастира Ресаве (1406—1418) може се објаснити нестабилним односима Деспота Стевана са Турцима, те је зидање повремено прекидано.

Године 1413. турски султан Муса пође с војском на Стевана и потуче га на Врбници и

»расипа Крушевац, Сталаћ, Петруш и друге градове и погуби множество рода хришћанскога.«³⁰⁾

Пошто је био оболео, а није имао порођа Деспот је сазвао сабор у Сребрници 1426. године и на њему је уступио престо својој сестрићу Ђурђу Бранковићу. Са овом одлуком били су сагласни и Мађари. После тога Деспот Стеван није дуго живео. Умро је за време лова у близини Крагујевца, (26. јула 1427) и сахрањен у Ресави, својој задужбини.

Турци нису били задовољни уступањем престола Ђурђу Бранковићу, те га нападоше и заузеше Крушевац (1427). Ради одбране од Турака који су све чешће продирали у Деспотовину, Ђурђе сазида град Смедерево (1430), те је сада поред Ресаве имао још једну тврђаву. Како је тешко пало народу зидање Смедерева може се најбоље видети из на-

²⁹⁾ Темнишки Зборник, 1936; књ. III, стр. 109—112.

Историја народа Југославије, 1953; књ. I, стр. 476—479.

³⁰⁾ Шафарик — Пам. 75.

родних песама у којима се окривљује за све недаће „прок-
лета Јерина" која је била Гркиња. Но чињенице говоре
друкчије. Сама Ресава није могла одолети сталним напади-
ма Турака са југа, те је Ђурђе био приморан да зида Сме-
деревску тврђаву.

Манастир Манаелја

Због све чешћих прелажења Турака у Банат и пљачка-
ња и пустошења мађарске територије, мађарски краљ Сиг-
мунд пређе с војском Дунав и преко Ђурђевих земаља дос-
пе до Сталаћа, где спали турске лађе на Морави и Круше-
вац (1437), па се повуче поред Мораве према Смедереву. На
Годоминском пољу Мађаре нападоше Турци који су дошли
са истока, али буду одбијени. Турски султан је мислио да је
Ђурђе био у споразуму са Мађарима, те затражи од Ђурђа
да му преда Смедерево. Кад Ђурђе то одби, Турци опседоше
Смедерево. Тада су Турци први пут употребили топове у
Србији.

Пре овога, Турци су 1. августа 1438. године заузели ут-
врђену Ресаву и на веома свиреп начин се обрачунали са

браниоцима. Тада су опљачкали манастир и запалили Ресавску библиотеку. Народ Ресаве повукао се у шуме и планине. После тромесечне опсаде, 18. августа 1439. године, Турци су заузели Смедерево. Ђурђе је прешао с породицом у Мађарску.

Фреске ратника у Манасији

ноби рат који су поЕели Мађари против Турака а у коме су СрЗи учествовали на страни Мађара, завршен је миром у Сегедину (1444У По овом миру Ђурђе је добио све земље које је држао Деспот Степан — од Смедерева до Новог Брда и Призрена. Но мир није дуго трајао. Мађари су били вољни да наставе рат. Мађарски војсковођа Сибињанин Јанко пређе с војском преко Србије, без Ђурђеве дозволе и доспе преко Крушевца до Косова, где га дочекаше Турци и до ноге потукоше (18. и 19. октобра 1448). Овај пораз на Косову сачуван је и до данас у народу у изреци: „Прошао као Јанко на Косову“.

Двадесет другог јула 1456. године турски султан Мухамед покушао је да од Мађара отме Београд, но у томе није успео. После пораза под Београдом султан се с војском вратио долином Мораве преко Ниша у Једрене. У овим ратним походима Турци су поред редовног данка узимали од народа све што су хтели и вршили разне зулуме. И овом при-

Свечани потпис Деспота Стевана на повељи изdatoј у Борчи 2. децембра 1405. (Дубровачки архив)

ликом манастир Ресава је био опљачкан и запаљен. Но Ђурђе није после тога дуго живео. Умро је 24. децембра 1456. године.

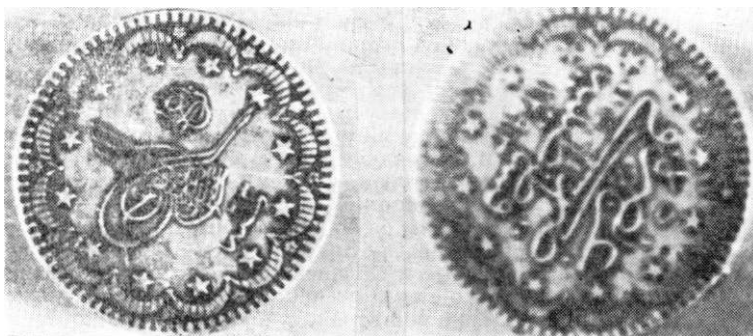
Ђурђеви наследници Лазар, Јелена и босански краљ Стеван Томашевић, нису могли да се одупру Турцима. 1458. године, Турци су поново заузели Ресаву, а 29. јуна 1459. године турски султан Мухамед ушао је у Смедерево без борбе и тиме је била коначно угашена српска средњовековна држава. Из Ресаве, као и из целе Србије отерано је робље, које су у Једрену откупили трговци за Александрију, Антиохију. Смирну и друга места.

После коначне пропасти Србије, Ресава се нашла у врло тешком стању. Турци су у тирђаву сместили пооаду, а манастир претворили у џамију. 24. јула 1689. године, аустријска војска је уз помоћ Срба заузела Ресаву, но не за дуго, јер су је Турци ускоро повратили.

У периоду од 1718—1739. године, Ресава је била у аустријској власти. У тврђави је становао један аустријски капетан са војницима. У припрати цркве Аустријанци су др-

жали барут, који је једном приликом експлодирао и разорио припрату, па су Аустријанци подигли нову. Из извештаја егзарха Максима Ратковића из 1733. године, види се да је припрата била разваљена, а горе је било турско минаре, а „сада се обнавља“. За време аустријске управе у манастиру је радила школа за свештенике. После одласка Аустријанаца, Турци су у Ресаву довели поново своју посаду. 1790. године. Турци су довели око 200 Срба из пожаревачког округа у манастир и СЕе их посекали. И 1800. године у манастиру је још седео турски диздар. За време првог српског устанка, 1806. године, отпочело је обнављање манастира залагањем ресавског обер кнџа Милије Здравковића, а завршено 1810. године. Манастир је посетио 1832. године кнез Милош Обреновић са породицом. Црква је покривена лимом тек 18-14/45 године.³¹⁾

Трагови турске управе у Ресави су још присутни у неким обичајима који су се одржали и до данашњих дана, затим извесне турске речи још увек су у употреби код сеоског становништва — авлија, пенџер, јок, и др. Поред редовног данка који је народ давао, Турци су узимали што су хтели вршећи разна насиља и зулуме из обести, те су многи људи остављали своја огњишта и одлазили у хајдуке да

Турски новац (из збирке проф. Мирослава Панића)

³¹⁾ Историја народа Југославије, 1953; књ. I, стр. 435.
 Темнићки Зборник, 1936; књ. III, стр. 77, 78—82.
 Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, 1950; стр. 283.

би се свестили. У манастиру Манасији је сачувана извесна архивска грађа из овог периода. Залагањем Историјског архива у Светозареву, грађа је грубо сређена, али недовољно проучена.

ОТВАРАЊЕ РУДНИКА МРКОГ УГЉА

Око 1849. године у планинском делу овог подручја, откривене су прве насlage мрког угља на поседу оца Лазара Пандуровића из села Сења. О проналаску мрког угља и постанку једног од најстаријих рудника у Србији Сењског рудника, Драгослава Пандуровић у књизи „100 година Сењског рудника — 1853—1953“, под насловом „Прича старог рудара о „нездравом камену“, пише:

„Било је то 1849. године, у дане када се Србија ослободила од Турака. Лица зулумаша још увек су лебдела пред очима народа и ако су били већ нестали са видика Србије. У народу је остао страх и неповерење.

Наше мало село Сење живело је својим животом, удаљено свега десетину километара од окружног места Ћуприје, али како су га у оно време Турци звали Хисар-Ћуприја. Живот народа овог краја текао је у најобичнијим сеоским пословима. Лети у обрађивању земље и чувању стоке, а зими у лашким пословима, занатима и у дугим вечерњим старачким причама.

Нашој општини у то време припадале су огромне букове шуме. Дебело столетно дрвеће, пуно жира и папрати у густим редовима збијено једно уз друго, личило је на дуг, мрачан и бесконачан тунел. Дивље звери урлале су и завијале пустом гором. Оне су биле страх и трепет целог краја. Сељаци околних села тешко су се решавали на сечу шуме. У таквим случајевима увек би ишли у групама и то наоружани. Ове шуме су још за време Карађорђевића, па касније и Обреновића, биле дељене народу из целе околине, које су постепено крчене и претваране у њиве и ливаде. Тако се временом читав овај крај претворио претежно у сточарски. Огромна крда свиња преплављивала су планине, нарочито преко јесени. Често би млада чељад полазила раније, свак са по неколико комада и тако се растурали по планинама, где је свака породица на своме делу имала по неколико великих обора. Ту су прехрањивали свиње све до јесени а у јесен их терали на жиришта и тек у позне дане враћали се својим селима.

Таквим начином живота је живела и наша породица. У тим великим шумама било је и наше имање. Оно се налазило дубоко у кањону Мале Равнице на неких 12 км. источно од нашег села, тзв. Липов лад. На то имање је и мој отац Лазар, као најстарије чељаде терао и жирио чопоре свиња. Он је тада имао већ својих 20 година, био је писмен и отресит младић. Његов отац стари Пандуровић, поносио се њиме. Настали су први јесењи дани 1849. године. У селу су почеле припреме за испраћај чобана на жиришта. Ужурбано би се спремали за дуг пут, јер ће се вратити тек дубоко у јесен, пред сам снег. Мајке би им спремале све што им је потребно у велике „шаренице“, саветујући их да се пазе и да не залазе дубоко у шуму. На поласку би се слегло цело село за испраћај, а старице сузних очију пожелеле би им срећу и да се здрави врате.

Непрегледна крда кретала су се пут шуме, чобани су их с муком терали. Тако је група за групом стизала на своја жиришта и на крају би мој отац остао са још неколико другова, који су имали да пређу још добар део пута у свој део густих шума звани Липов лад. Дани су пролазили као и обично у тим приликама. Свиње су тумарале по планини, залазиле дубоко и губиле се, а чобани су муку мучили да у целости очувају своја крда. И њихов живот био је друкчији. Преко дана тражили су јазбине животиња, терали их и убијали, а када би се нашли у опасности дозивали су једни друге. Вечери су проводили поред ватре у дугим чобанским играма и песмама. Ватра се није никако гасила. Дању су на њој кували и спремали храну, а ноћу им је она била главни заштитник од дивљих звери.

Једног таквог јесењег дана, када су свиње терали на жириште, а они се растурили у трагу за јазбинама, Лазар остави своје другове и лутајући зађе у један до тле му непознат крај. Пењао се и силазио, верао се са једног дела на други, али нигде није могао ништа да нађе. Учинило му се као да су све животиње напустиле тај предео. Размишљајући враћао се натраг преко једног малог пропланка да потражи своје свиње. На његово велико изненађење, по њему је било разбацано неко чудно, мрко, сјајно црно камење разне величине. Он је познавао читав Липов лад, али овде није никад зашао, јер се тај део налазио на крају њиховог имања. Заинтересован изгледом тог камења, Лазар узе један од тих сјајних првих предмета. Чинило му се да је ово камење сасвим друкчије од оног које је до тад познавао. Тако је почео да загледа један, па други и најзад покуша да један разбије, нашта се овај распаде на два три комада које Лазар поче поново да разгледа и преврће.

По свему изгледа, да ово није прави камен, већ неки други „нездрав“, мислио је у себи Лазар. Он дохвати један, па пође даље да тражи своје свиње. Кад је дошао

до појате, „нездрав камен“ баца сасвим случајно у ватру која је горела. Није требало дуго, а Лазар се зачудио. Од „нездрог камена“ прво се указа сјајна првена ужарена маса, а затим се претвори у густ сиви пепео. Лазар је дуго стајао запањед тим чудом. Он опет оде до оног пропланка и донесе још један већи, такав исти камен. Успут позове и све своје чобане да им покаже шта је нашао. На велико запренашћење свих њих и са овим каменом десило се исто. Онда их Лазар одведе да им покаже то место, на коме је било још пуно таквих камења. Свак је понео собом колико је могао и опет натрпаше на ватру. После краког времена све се то претвори у ужарену масу, која им је тако остала и светлила до дубоко у ноћ. Чобани су седели око ње, загледали са свих страна, чепркали по ватри и нагађали како би то чудо могло да буде. Најзад се сви сложише да је то неки „нездрав камен“. Кад су полегали, Лазар није могао дуго да заспи. Стално је мислио на овај „нездрав камен“, на ужарену масу, на пепео ...

„Ја не знам шта је ово. Неће знати сигурно ни у селу. Али зато отићи ћу у Ћуприју да ми они кажу“, мислио је Лазар и у том размишљању дочека зору.

Лазар није могао да издржи до јесени, већ покупи своје свиње, остави другове и са неколико комада „нездрог камена“ крене у село. Сви су се зачудили његовом изненадном доласку. Брзо се раширила вест како је Лазар пронашао неки „нездрав камен“ који гори, даје жар, као и то да је отишао у Ћуприју да му тамо „виши“ кажу шта би то могло да буде. У Ћуприју Лазар оде право чувеном окружном начелнику „Татар-Богдану“, показа му шта је пронашао на своме имању и исприча како тај камен гори. Ни сам „Татар-Богдан“ није знао шта би ово могло да буде, већ га узе од Лазара, па верујући да је ово сигурно неки предмет од користи, пошаље га у Београд на испитивање. Лазар се тада врати натраг у село. Многи су долазили и распитивали се за „нездрав камен“, а он је свима потанко причао, где и како га је нашао и шта му рекоше у Ћуприји.

Кад је „нездрав камен“ приспео у Београд, Министарство народне привреде позвало је одмах из Срема, који се тада налазио у оквиру Аустрије, рударског инжењера Василија Божића и послало га на испитивање терена. Инж. Божић је отишао прво код „Татар-Богдана“, а овај га упути у Сење, на Лазара Пандуровића. Долазак једне такве личности било је велико изненађење за мало село, које је живело својим посебним животом, а још више за Лазара, који се уплашио шта ће овај код њега.

Читаво село било је по мало узнемирено. Лазар је отишао са инж. Божићем на своје имање и показао му где је пронашао овај „нездрав камен“. Стручњак није морао нарочито детаљно да прегледа терен, нити му је било тешко да утврди да се овде налазе на малој дубини веће количине угља.

Вест о пронађеном угљу уместо „нездравог камена“, раширила се брзо по селу и целој околини. Инж. Божић је отишао, а Лазар са својим селом остаде да славе случајни проналазак руде мрког угља, тамо у старој буковој шуми која ће дати Србији богат рудник и много промена, не само у њиховом селу, већ и целом крају.

„Промениће се и наш живот“ — говорили су сељаци међу собом.

„Нећемо се више бавити само орањем, плугом и товити за господаре свиње. Наша ће деца, ако не ми стари, да постану занатлије — рудари“.

„Леп ће и добар да буде то рудник. Ех, да ми је да доживим још коју, па да га видим“. — Тако се говорило по селу међу старијим људима.

Међу млађима су постојала разна мишљења. Многи од њих нису ни знали шта је рудник и како ће то да изгледа. Једни су причали о новим данима, док су се други повлачили не одушевљавајући се много „нездравим каменом“. Лазар је ћутао и стално размишљао ...

Међутим, инж. Божић, по повратку, сврати у Ћуприју код окружног начелника „Татар-Богдана“ и предложио му да одмах напише молбу Министарству народне привреде и да тражи два, три рудара из Мајданпека који би радили на отварању копа у новопронађеном руднику.

Рано у пролеће негде 1853. године, Министарство народне привреде је упутило прве рударе из Мајданпека. Они су с Лазаром и још неколико сељака из Сења почели први коп. Одмах испод првих бусенова земље наишли су на наслаге мрког угља измешаног са растреситом земљом. Тако је почео рад на вађењу угља у Александровцу који је своје име добио по Александру Карађорђевићу, тадашњем владару Србије. После је име промењено у Сењски мајдан, а по завршетку првог светског рата Мајдан је добио име Сењски рудник,

Рад у новопронађеном руднику није био лак. Први рудари и још неколико њих које је упутило Министарство народне привреде, радили су више на испитивању терена и крчења шуме око првог поткопа. За надзорника над овим радовима, српска влада је поставила Лазара Пандуровића, ретко писмена човека за оно време.

Главни посао је био да се прокрчи пут од рудника до села Сења. Радници су обарали столетно дрвеће, орила се сва гора од тешких удараца. Тешко је било малом броју радника да с примитивним алатом раде на пробијању пута који је у подлози био сасвим стеновит. Дешавале су се честе несреће. Први рудари су рушили стене и обарали дрвеће, али пут је споро одмицао. Он је ишао поред Раванице и постепено се пењао из њене уске долине у брда, у све гушће шуме. Градили су га врло примитивно, обилазили су све препреке, а зато је био кривудава и дуг. Несолидна основа била је насута растреситом земљом.

Пут је могао да се употребљава само у лепе дане, док се у кишно доба претварао у лепљиву, житку масу у коју су кола упадала до осовина. Изградња друма завршена је тек у јесен 1853. године. Био је дуг око 15 километара. Тако је нови Мајдан био спојен са Сењом и Ћупријом куда је пролазио Цариградски друм. Радници су журили да се пут заврши до јесени. Пред зиму су се разишли својим кућама да би у пролеће опет наставили с радом. Само је Лазар обилазио рудник и оних неколико направљених колиба које је ветар немилосрдно повијао.

Дошло је и пролеће 1854. године. Топло пролећно сунце бацало је своје сенке око новог поткопа. Рудари су се већ прилагодили својој новој средини и њеним животним условима. Саградили су још неколико колиба и мале земунце које су биле нешто сигурније. Почео је нов рад. Људи су спавали на земљи, сувом лишћу и папрати. Ватра је стално горела између рударских колиба, дању ради кувања, а ноћу као заштита од шумских зверова. Рудари су устајали рано зором и уз кратке паузе радили све до касне вечери. А затим би се уморни повлачили у своје колибе и земунце. Тако је, ето, на Липовом ладу почело да није мало насеље.

На рад у рудник долазили су многи сељаци из околних села, до јуче слуге и чобани, а сада постадоше рудари. Силазили су у утробу земље и из ње вадили »црно злато«.

А Лазар је радио, слао извештаје, предавао начелнику месечне зараде и исплаћивао раднике. Испоручио је већ и прве количине угља за новоотворену крагујевачку »Тополивницу«. У сачуваном писму окружном начелнику у Ћуприји стоји:

»Славному Началничеству окр. Ћуприског
(Овде подч.) прикључујем списак рабација који су 18 текућег месеца угљен у мајдану Александровац потоварили свега у 98 кола са 26.320 ока на званичну употребу његову. 12. маја 1854. године у Александровцу«.

Настојник
Лазар Пандуровић

Прво окно »Александрово« било је слабо и несигурно. Везани за старе предрасуде и разна веровања рудари су се при уласку у јаму крстили и читали молитву. Рас-треситу земљу подупирали су ретким стубовима и то је довело до тешких несрећа, које су међу сељацима изазивале велики страх.

Али без обзира на све то, рудари су радили предано и марљиво. Потражња угља била је све већа. Резерве које су створене првих година, брзо су почеле да нестају. Угаљ се стално одвлачио за крагујевачку »Тополивницу«. Вукле су га рабације преко Црног врха на воловским колима.

Међутим, тежак и примитиван рад није омогућавао производњу већих количина угља. Угаљ се извлачио колицима од дасака, тзв. хунтова. Хунт је хватао тежину угља до 150 ока, а људи који су на њему радили звали су се »лауфери«. Напред на хунту је светлила лампа са олајем, а лауфери су вукли хунтове рукама помоћу чекрка.

У том напорном раду пролазиле су године. Ни слаба техничка средства, ни напоран посао, ни честе несреће у којима су многи животи изгубљени, дубоко испод земље, нису зауставили развој рудника, иако су га често успоравали. Ницале су нове земуннице и колибе и насеље се стално ширило. Али живот радника није се нимало побољшавао. Рудари су примали само летње плате, тј. док је сезона трајала. Растурали су се дубоко у јесен, одлазили у своја села и ти дани су били тешки за опстанак. Многи од њих су напустили земљу, своје домаће послове и од рада у руднику издржавали своје породице. Занесени рударским позивом и првим успесима, они су се још првих година мирили са таквим стањем. Веровали су да ће се касније њихово питање средити.

Међутим, услови живота и рада сваки даном били су све тежи. Радници су захтевали побољшање, али све се свршавало отпуштањем, затвором и прогонством, не само радника него и њихових породица. ЈБуди су се задуживали и продавали и оно мало имања и шуме што су имали.

Убрзо после тога почео је и нов рат с Турцима 1876. године. Радило се много, и дању и ноћу. Увели су две смене. Потребе за угљем биле су тада много веће него ранијих година. Било је неопходно, поред »Тополивнице« ца се угљем снабдевају и »пољске војне ковачнице« које су Оиле смештене близу Сењског рудника. »Тополивница« је радила пуним капацитетом. По одобрењу Министарства војске дошло је из Молдавије, из Румуније неколико рудара, који су тамо већ дуго радили у рудницама угља. Али ни то није било довољно. Зато је Министарство војске упутило још 30 војних обвезника у Сењски рудник. Они су само помагали у руднику. За пренос угља до »Тополивнице« и »пољских ковачница« користили су рабације, који су радили као војни обвезници.

Најтеже стање настало је за раднике после двогодишњег српско-турског рата. То је била тешка борба за голи живот и опстанак. Исцрпљени страдањима и патњама за време рата, радници су се размилели по целој земљи, тражећи запослење. Али посла није било.

Мој отац је тада био већ човек у годинама. Добар и миран. Он је помагао радницима, разумевао њихов положај. Он је и сам био у истим приликама мада је већ низ година радио као надзорник. Влада га је тек 1883. године званично поставила за рударског надзорника и дала му плату од 200 талира, тражећи уједно да на раду остане и даље истрајан.

Пролазиле су године. Стање радника није се побољшало чак ни 1882. године, када је завршена пруга Београд—Ниш, коју су иначе градили Французи. Пруга је тада прешла у руке државе, која је експлоатисала угаљ за потребе железница. Угаљ је постао јевтинији. Више се није морао колима транспортовати до Крагујевца и Београда, већ само до Ћуприје, а одатле железницом.

Радници су веровали да ће се, изградњом пруге, њихово стање бар донекле средити. Веровали су да ће за свој труд добити извесне олакшице. То им је у неколико махова обећано, али све је остало на лепим речима. У самом руднику осећала се промена. Место колиба и чатрља, почели су да зидају мале кућице »блатаре«. Сењски рудник се ширио и све више је добивао изглед већег насеља.

Десет година после отварања пруге Београд—Ниш, изграђена је пруга уског колосека Ћуприја—Сењски рудник. Први вагони натоварени угљем свечано су испраћени 1. децембра 1892. године.

Тада је престала и употреба воловске вуче. Угаљ се у Сењском руднику товарио у вагоне рударске железнице, тако се превозио до Ћуприје, а тамо претоварао у вагоне нормалног колосека.

Мој отац, иако већ стар, обављао је свој посао равномерно. Био је већ исцрпљен и изнурен дугогодишњим радом.

»Ено га, наш деда Лаза, пошао опет у гору«, говорили би млађи и после рада ишли с њим да причају. Многима је био непознат постанак и развој овог рудника, па им је стари Лаза дуго о томе причао и описивао живот унатраг 50 година.

»Овде су записани сви моји дани«, говорио им је старац. »Провешћу још коју годину па ће бити доста и мени живота«.

Али, његова се жеља до краја није испунила. Лазар је убрзо напустио посао, због сукоба с управником рудника. Тада је имао преко 70 година старости и 40 година напорног рударског рада иза себе у који је био узидао своју снагу и младост. Своје последње дане провео је у Сењу.

Непосредно пред своју смрт, Лазар је запамтио још једну велику и највећу несрећу, која је задесила рудник.

То је било 1893. године. Над старом шумом, пуном папрати, сувог лишћа и иструдених стабала, беснео је пожар и узимао све више маха. Пожар се за кратко време пренео и на рудник. Са свих страна је дата узбуна, али радници у окну нису знали шта се горе дешава. У најслабијем поткопу, кога су звали Цигански поткоп, почели су да се сурвавају сводови. У безумној паници, радници су полетели отвору, али све је већ било касно. Грете су гореле, земља се ронила и цела смена остала је унутра

затриана. На хитну интервенцију, Министарство је одмах упутило немачког инжењера Релинга, да смени управника, а рудник спасе од пожара. Крајњим напорима рудара и овог инжењера, пожар је био угашен. Затворени су сви поткопи, а шуму су секли и одвлачили од жарашта. Сви су били изван себе. Кукњава и плач жена, деце и мајки нису никако престајали. Тек после десет дана, ископали су рударе, потпуно угљенисане. Жалост и очајање није се могло никако ублажити. Рудари задуго нису могли да уђу у окно и наставе са радом.

Стизали су нови радници. Насеље се ширило и било све гушће. Угаљ се извозио у много већим количинама. Железница уског колосека према Ђуприја била је теретним возовима испуњеним угљем.

Рудари су извојевали нешто боље услове рада и наставили да се боре за пуно признање својих права».

РАЗВОЈНИ ПУТ СЕЊСКО-РЕСАВСКИХ РУДНИКА

Према предањима сачуваним у старим рударским породицама, као породици Лазара Пандуровића, Милошевића, Ђорђевића и других и писаним документима развојни пут Сењског рудника је изгледао овако:

Године 1853. отворен је рудник и добио име Мајдан Александровац по имену тадашњег „књаза Србског“ Александра Карађорђевића. После Светоандрејске скупштине и свргавања Александра с престола, рудник мења своје име, тако да се 1860. године појављује под новим именом Мајдан код Сења, а нешто доцније Мајдан сењски. Садањи назив Сењски рудник је новијег датума.

Оснивање рудника везује се за Рударско одељење Попечитељства финансија, које се у појединим документима зове Управитељство рудокопства. Касније ова надлежност прелази на Министарство народне привреде.

У ово време рудник је радио искључиво за потребе Тополивнице у Крагујевцу. Рад у руднику је био сезонски, тј. радило се само за време летњих месеци, док је у току зиме рудник обустављао производњу. Из докумената се види да је први настојник Лазар Пандуровић радио преко лета као

настојник и имао плату 10 талира, а преко зиме као чувар Мајдана и имао плату свега 6 талира.³²⁾

У ово време у руднику није било стручних радника, већ су радили обични радници како су знали и умели. 1856. године у руднику је избио први јамски пожар. Из извештаја Рударског одељења Попечителства финансија бр. 262 од 4. марта 1857. године, види се да је за гашење пожара тражена сума од 541 грош и 35 пара пореских. Исто тако тражено је да се Лазару Пандуровићу, настојнику рудника, одобри плата за јануар 1857. године 10 талира, јер је како пише инжењер Ханткен, који је радио на гашењу пожара, „будући да је он месеца јануара ов. г. више посла имао него што би у лето имати могао“.

Решење о одобрењу предложеног кредита (бр. 629 од 2. маја 1857. године) потписао је својеручно књаз Александар Карађорђевић.

И поред великог залагања рудара и инжењера Ханткена, пожар није могао бити брзо угашен, те 1858. године Војена управа моли за одобрење да из свог буџета, партије „откопавање и превлачење каменог угља“

»може Начелничеству Ћуприском издати суму од 101 грош чаршиски, коју је суму новаца на гашење каменог угља у Сењу из своје касе издало«.³³⁾

Потрошња угља била је све већа, а како се угаљ није могао складирати, то је 12. августа 1861. године донето „Највише решење“ (бр. 1627) да се у Сењском руднику подигне „шупа за смештај угљена и кућа за обитавање настојника и радника“. За изградњу ових објеката била је одређена сума од 10.750 пореских гроша. До реализације овога дошло је тек 1865. године, када је и књаз Михајло Обреновић издао одобрење (бр. 254 од 15. априла) и својеручно га потписао.³⁴⁾

Ово су били у ствари први услови за нормалан рад рудника. Први пут су створени услови за смештај сталне ра-

³²⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953, стр. 64, 65.

³³⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 66, 67.

³⁴⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 68.

дне снаге и складирање угља за време зимске сезоне када је његов транспорт био онемогућен временским неприликама.

Ово је условило повећање производње, а тиме и рентабилност рудника. Производња мрког угља је почела привлачити пажњу страног капитала, па и домаћег, који се тада стварао.

Године 1869. „Прва Србска Банка“ узима Сењски рудник под закуп и држи га све до своје пропасти 1874. године, када га поново преузима Министарство финансија. Те године је први пут проучен сењски угљени предео и предложено ограничење рудног простора за државу.

Железничка пруга нормалног колосека Београд—Ниш—Ристовац, чија је изградња почела 1881. године, коначно је пуштена у саобраћај 1884. године. Потреба за угљем се још више повећала, те је донета одлука да се изгради железничка пруга узаног колосека од Ћуприје до Сењског рудника у дужини од 21,3 км. Грађење ове пруге почело је 1890, а 12. децембра 1892. године, пруга је предата саобраћају.

Године 1907., ова пруга је продужена за даљих 10 км, тј. до Равне Реке и 14. јануара 1908. године предата саобраћају.³⁵⁾

Везивање Сењског рудника железничком пругом са Ћупријом представља огроман корак у његовом развоју. Приступа се истражним радовима и отварању нових поткопа. Производња се повећава, тако да 1895. године она достиже око 42.600 тона угља. У руднику је запослено око 600 радника. Рудник већ има сопствену управу и рударске инжењере, те постаје један од највећих објеката ове врсте у Србији.

Године 1897, 10. априла, Сењски рудник је био уступљен решењем Министарства народне привреде Дирекцији државних железница на експлоатацију. Под управом Дирекције државних железница Сењски рудник је продужио свој нормалан развитак. Производња угља је ускоро почела премашивати потребе железница и захтевала је проширење

³⁵⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 68, 70, 72.

тржишта и организацију продајне службе. Производња од 40.900 тона угља у 1898. години повећава се у 1904. години на 92.000 тона.

Пораст производње условљен је развојем рударских радова и изградњом пословних и стамбених зграда, мада ове друге нису никад успеле да одрже корак с техничким развојем рудника, тако да број станова никад није задовољавао потребе радника.³⁶⁾

Године 1903. Сењски рудник се већ афирмисао као најперспективнији рударски објект у Србији. Његови јамски радови били су толико разгранати, да је само дуплих колосека подземних било 5.080 метара, а надземних 1.286 метара. Према извештају из исте године Сењски рудник је имао 104 зграде, од којих 80 за радничке станове, 4 за станове службеника, 1 школу, 1 цркву, 1 зграду за Управу и стан свештеника, а остало радионице и разне пословне зграде. Механизација се састојала од једне локомотиве, једне гарнитуре за истражно дубинско бушење и једне парне пумпе са котлом.

Оцене тадашњих званичних кругова се слажу о значајној улози и месту Сењског рудника у привредном животу земље. Улога Сењског рудника састојала се у томе што је он био главни основ за почетак изградње домаће базичне индустрије. Он је снабдевао државне железнице првокласним домаћим горивом и тиме уштедео држави велике издатке за увоз страног угља. Веома добар квалитет и ниске цене овог угља помогле су развијању младе индустрије. Ово је такође утицало и на замену угљем до тада једино употребљаваног огревног дрвета и дрвеног ћумура.

У индустријске потрошаче угља у 1903. години убрајали су се: Државна железница, Бродско друштво, Фабрика дувана, Фабрика цемента, Електрично друштво за трамвај и осветљење, Фабрика шећера, Прва парна циглана, Фабрика штофа и платна, Фабрика керамике, неколико парних млинова и мањих циглана.

Целокупна потрошња угља у земљи износила је 40 вагона дневно, од тога 25 вагона давао је Сењски рудник, док су 15 вагона давали сви остали рудници заједно.³⁷⁾

³⁶⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 75.

³⁷⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 77, 78.

Међутим, брзи развој српске индустрије повећао је толико потражњу угља, да производња Сењског рудника није могла више доминирати тржиштем, те су сада и други рудници могли доћи до изражаја.

Да би се избегла сувишна администрација и омогућило брзо и ефикасно доношење одлука и решења, 1905. године враћена је поново Дирекција рудника из Београда у Сењски рудник.

Године 1908. Сењски рудник добија осветљење из нове електричне централе у Равној Реци. Такво стање остаје и за време првог светског рата.

После ослобођења од 1922 — 1925. године, у Сењском руднику се изграђује ново извозно окно на коме се поставља гвоздени извозни торањ и парни извозни строј који су набављени из рудника Врдник.

Године 1926. на рачун репарација набављена је нова електрична централа, која је завршена 1929. године, која је снабдевала струјом Сењски рудник и Равну Реку.³⁸⁾

РУДНИК РАВНА РЕКА

Главни истражни радови на отварању рудника Равне Реке падају у године 1902, 1903. и 1904.

За разлику од Сењског рудника, угљоносни терен овог рудника био је најпре детаљно истражен и проучен. Израђен је технички пројекат, затим одговарајуће комуникације и потребни индустријски објекти. После ових завршених радова 1908. године пуштен је у погон рудник Равна Река. Тада је била стављена у погон и нова електрична централа, која је имала две парне машине са кондензацијом, свака по 500 КС.

³⁸⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 107. и 108.

РЕСАВСКИ РУДНИЦИ

Ускоро после отварања Сењског рудника, геолози су открили насlage угља на подручју Горње Ресаве, тј. у атарима села Жидиља, Стењевца и Стрмостена. Веће интересовање за експлоатацију угља са овог терена порасло је кад се појавила вест о грађењу прве државне железничке пруге. У том циљу основана је 25. јуна 1873. године тзв. „Ресавска рударска дружина“, која је 1. марта 1875. године добила повластицу на 13 рудних поља.³⁹⁾

Ова дружина је врло мало знала о рударству и рефлектирала је да се брзо обогати, но суочена са тешкоћама она је ускоро престала са радом.

Негде око 1902 — 1903. године, Никола Јоцић, трговац и поседник из Ћуприје, добио је право да истражује на овом терену те је одмах почео истражне радове. Први истражни радови дали су добре резултате у околини Стењевца и Жидиља.

Маја месеца 1904. године Јоцић објављује да су истражни радови у околини Стењевца уродили плодом и да је откривен дебео слој мрког угља истог квалитета као у Сењском руднику.

Према налазу рударског инжењера В. Мишковића:

»Овај је угаљ старости Сењског угља, а припада и истој геолошкој формацији. Хемиским анализама показао је испод 3% пепела и преко 6.000 калорија.

Сем тога, изглед овог угља је врло укусан. То је у свим партијама прави тзв. Гланзкохле. И физичке особине његове су врло повољне. Не ситни се даље од ораха, те тако од њега не може бити ни сорте лешника, гриза, а још мање прашине«.⁴⁰⁾

Ускоро после овога Јоцић је пронашао у атару села Жидиља (Баре) слој доброг угља у дебљини 10 метара, а затим у Стрмостенском руднику, западно од села Стрмостена у потоку Водна.

³⁹⁾ Рударски гласник, Београд, 1904; бр. 11 и 12.

⁴⁰⁾ Рударски гласник, Београд, 1905; бр. 2.

Године 1907. Јоцић је заменио право истраживања за редовну повластицу на свом терену. Ова повластица је обухватила 200 рудних поља (20.000.000 м²) у атарима села Стењевца, Стрмостена и Жидиља.⁴¹⁾

После прве ревизије Ресавских рудника од стране комесара Рударског одељења, 1908. године, стање у њима је било следеће:

»Постојала су три отворена рудника — Стењевачки, северно од села Стењевца, где се радило у нивоу Благојевог откопа; Стрмостенски, западно од села Стрмостена, где се радило у горњем поткопу и поткопу св. Никола; Жидиљски у средњем поткопу«.

Рударски радови су извођени само поткопима и галеријама, јер није било моторне снаге за извлачење вагонета из нископа и за пумпање воде. Угаљ је извожен из јаме делимично ручним колицима, а делимично вагонетима са ручним превозом.

Радници су били највећим делом сељаци из околних села, док је професионалаца који су становали у непосредној близини рудника са својим породицама било свега 16. Радило се у две смене: прва смена 12 часова (од 6 ујутро до 6 увече); друга смена 11 часова (од 6 увече до 5 ујутро, са прекидом за јело).

Укупна производња тада износила је 5.400 тона годишње, од чега је Стењевачки рудник производио 4.000 тона, Стрмостенски 1.000, а Жидиљски 400 тона. Први угаљ је превожен воловским колима до Ћуприје, а рабацијама се плаћало 12 динара по тони. Довршењем железничке пруге Сењски рудник — Равна Река створени су мало повољнији услови за транспорт једног дела производње угља ових рудника.

Године 1910. Ресавски рудници су ушли у финансијску кризу, те Јоцић своју повластицу преноси (решењем бр. 2425) на Ота Штајнбајса, индустријалца из Бранденбурга (Немачка).

⁵⁵⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 223, 226.

Наредне, 1911. године откривен је дебео слој доброг угља у Барама, који се могао експлоатисати површинским откопавањем. Ово је Јоцићу дало изгледа на зараду, те је решењем бр. 3106 повластица поново пренета на њега.

Године 1912. Јоцић је почео изградњу жичане железнице (жичаре) од Бара до Равне Реке у дужини од 5 км. Изградња је завршена 1914. године. Жичара је имала дрвене стубове и половне жичане каблове купљене од рудника Алексинац. За погон жичаре била је инсталирана Ланцова локомотива од 50 кс. То је у исто време била и прва машина у овом руднику.

Ускоро после овога почео је и први светски рат, за чије време су овај рудник као и остале у овом крају експлоатисали Немци. Због пљачкашког рударења и појачане експлоатације Немци су упропастили руднике, а при повлачењу уништили су жичару.

После ослобођења рудник је обновљен. До своје прве електране рудник Ресавица је дошао тек у периоду 1926 — 1928. године. Електрана је саграђена у Ћуприји, а за пренос електричне енергије био је саграђен далековод од рудника на дрвеним стубовима.⁴²⁾

РУДНИК СИСЕВАЦ

На осмом километру јужно од Сењског рудника, на извору реке Црнице, отворен је рудник Сисевац. Откривање угља на овом терену пада приближно истовремено са откривањем угљоносних терена Ресавских рудника.

Године 1873. прво право истраживање на овом терену дато је Божину Бошковићу, трговцу из Параћина, док је повластицу од 57 рудних поља добио тек 1. марта 1883. године, под бр. 51. Исте године он је нашао још два ортака: Ђорђа Ђорђевића, трговца из Београда и Андру Марјановића, помоћника начелника Округа београдског. Међутим,

⁴²⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 82, 83, 110.

због неслагања ортака није било никаквих резултата. После смрти Божића, његови наследници су продали свој део повластице, те је она прелазила даље из руке у руку, а са истражним пословима није се макло даље од почетка.

Године 1904. повластица овог терена налазила се у рукама В. Марковића и И. Павловића, кројача из Београда. У овој години појављују се и први знаци живота овог рудника. Из извештаја о ревизији рудника из 1904. године види се да рудник има 57 рудних поља (5.700.000 м²). Угаљ је истог квалитета као и у Сењском руднику. Угљоносни слој има око 3 м. а пружа се приближно од истока на запад са падом 30° на југ. Из биланса рудника за 1906. годину види се да је у руднику било запослено 20 радника, који су већином радили на истражним радовима, јер је производња за ту годину износила 33 тоне.

Године 1908. Иван Павловић откупљује све делове других ортака и постаје једини власник повластице.

У циљу развијања радова и повећања производње Павловић подиже код Београдске трговачке банке зајам од 100.000 динара, а истовремено закључује с Банком уговор о испоруци 10.000 тона угља.

Током следећих година висина производње се стално повећава, тако да 1913. године прелази 15.000 тона годишње. Ове године Павловић продаје своју повластицу Београдској трговачкој банци, под условом да остане продавац сисевачког угља. Међутим, Банка ову повластицу није дуго задржала, већ 20. марта 1914. године продаје повластицу Француско-српској индустрији цемента и угља у Поповцу.

За време овог последњег повластичара рудник Сисевац добија реалну могућност за свој развој, али већ исте године почиње први светски рат. За време окупације, Немци су, као и из осталих рудника овог краја, експлоатисали угаљ, а при повлачењу порушили га. По ослобођењу, Француско-српска индустрија обнавља рудник тако да 1919. године производња угља износи 7.187 тона, 1920. године производња се повећава на 17.652 тоне, а 1921. године на 21.727 тона.⁴³⁾

⁵⁵⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 223, 226.

РУДНИЦИ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

За време окупације Немци су необузданом ратном експлоатацијом и пљачкашким рударењем упропастили руднике. После рата уложено је много труда и средстава за обнову рудника.

Године 1919. производња угља у Равној Реци и Сењском руднику износила је 19.400 тона, да би се 1922. године попела на 88.356 тона. Три четвртине производње угља долазило је на Равну Реку.

Повољнији услови за развој рудника стварају се 1922. године када се оснива Генерална дирекција државних рударских предузећа са седиштем у Сарајеву. Тада Сењски рудник и Равна Река прелазе под њену непосредну управу.

Буџетске 1924/25 године за станове у Шумској манастирацији Троглан — Бара инвестирано је 178.000 динара, а следеће године 105.267 динара за изградњу стругаре са машинском кућом.

Од 1935 — 1937. године изграђен је водовод Сисевац — Сењски рудник. Вредност радова износила је 1.043.495 динара.

Брзој обнови Ресавских рудника, после првог светског рата, користила је ванредно повољна конјуктура на тржишту угља. Захваљујући срећној околности у Барама је откривен дебео слој одличног угља „стаклара“ свега 1 метар испод површине земље. Ово је омогућавало веома јефтино експлоатацију. Угаљ су вадили сељаци из Жидиља и Јеловца у акорду по 4 динара од једне тоне. На овај начин Јоцић је убрзо дошао до великих финансијских средстава, која су му омогућила даљи развој радова. Сада су били поново отворени рударски радови у Стењевцу, Стрмостену, Пањевцу и Ресавици. Производња се нагло пењала и од 990 тона у 1919. години попела се на 51.630 тона у 1922. години. Карактеристично је ово повећање производње без скоро икакве механизације. У њу је морао бити уложен огроман људски рад.

У вези повећања производње поново се поставља питање транспорта угља. Реновирана жичара Баре — Равна

Река радила је пуним капацитетом, али пропусна моћ железничке пруге Равна Река — Сењски Рудник била је недовољна за превоз заједничке производње Равне Реке и Ресаве.

Како је у то време руднику Ресави био додељен велики износ на име ратних репарација, Јоцић је наручио пројекат за изградњу железничке пруге нормалног колосека од села Стењевца преко Деспотовца до Марковца. У Стењевцу је била планирана електрична централа и сепарација, те би угаљ у сепарацију долазио жичарама из Стењевца, Стрмостена, Пањевца и Ресавице. Кад је пројекат био већ готов, држава се није сложила са сопствеником рудника у погледу рока трајања концесије, те није ни дошло до остварења овог пројекта. Уместо овога изграђен је 1926. године други пројекат, по коме су електрична централа, сепарација и брикетница изграђене у Ћуприји. Рудник Ресави је тада спојен новом жичаром са железничком станицом у Сењском Руднику. Године 1929. ови радови су коначно завршени.

Развој Ресавских рудника је ишао бржим темпом, тако да је производња пред други светски рат достигла 190.000 тона угља. Главни јамски радови су тада били у Маквишту, јама Стублина и јама Падалиште са Бучаром.

И рудник Сисевац је после првог светског рата обновљен. 1923. године повластица Сисевца је проширена повластицом рудника Стублина, још за 10 рудних поља, а 1926. године повластицом рудника Нова Стубица за још 7 рудних поља.

Рудник се нагло развијао, мада Француско-српска индустрија није форсирала овај рудник, јер је главни предмет њеног пословања био производња цемента у Поповцу.

Сисевац је имао двоструку везу за извоз угља из рудника. Једном везом угаљ је извожен дековиљским колосеком до утоварног бункера на Странцу на прузи Сењски Рудник — Ћуприја, а другом, угаљ је извожен жичаном железницом од Сисевца до фабрике цемента у Поповцу. Уочи другог светског рата Сисевац је достигао производњу угља од 120.000 тона. Међутим, окупација у другом свет-

ском рату, пљачкашко рударење Немаца и исцрпљеност јама довело је до обустављања рада овог рудника дана 25. новембра 1945. године.⁴⁴⁾

РАДНИЧКА НАСЕЉА У РУДНИЦИМА

Рударско насеље Сењски Рудник подигнуто је на усеченим терасама источних и западних падина до коте 560. Насеље је заклоњено од кошаве, која је у овим крајевима врло јака. Речица Раваница која туда протиче, каналисана је подземно кроз насеље. Насеље има водовод, канализацију и електрично осветљење. Сењски Рудник је везан за Ћуприју железничком пругом узаног колосека и добрим путем, а за Равну Реку и Деспотовац веома лошим путем.

»Зграде са радничким становима већином су приземне са подовима једва подигнутим од земље, од слабог материјала. Станови су претежно од собе и кухиње, без нус просторија. Шупе, живинарници и нужници, услед недостатка простора подижу се често испред зграде, те на тај начин кваре изглед целог насеља, заклањајући слободне видике и још више погоршавају стамбене прилике.«

Рударско насеље Равна Река подигнуто је на једном уздигнутом платоу, у луку у правцу исток-запад, те су и стамбене зграде постављене подужно у овом правцу. Како је овде кошава, зими готово неиздржива, то целокупна оријентација насеља није добра, јер су одељења или окренута северу, те немају довољно сунца, или југу, те добијају скоро пун ударац кошаве. Изузетак од овога чини јужни део насеља чије зграде имају добру оријентацију. Насеље просеца железничка пруга узаног колосека која га везује са Сењским Рудником.

Зграде са радничким становима можемо поделити у три групе. У центру, према парку су спратне зграде од тврдог материјала са пространим и довољно удобним становима. Лоша страна им је погрешна оријентација.

⁴⁴⁾ 100 година Сењског Рудника, Београд, 1953; стр. 89, 92, 104, 106.

Станови рудара у Сењском руднику

У јужном делу насеља зграде су добро оријентисане, али нису солидне ни хигијенске. То су типично приземни мали станови од собе и кухиње без нуспросторија и постављени су непосредно уз железничку пругу.

У источном делу насеља су најгоре зграде. То су дугачке приземне зграде касарнског типа без икаквог дворишта и зеленила. Станови су страховито нехигијенски, ниски, у лошем стању без могућности проветравања, окренути ка северу или према кошави. За овај део насеља архитекта М. Радовановић, у свом извештају из 1946. године пише:

»Ове зграде, као скроз нехигијенске, несоцијалне и неестетичне треба што пре порушити.«⁴⁵⁾

Рударско насеље Сисевац подигнуто је на изванредно лепом положају, на извору речице Црнице, 8. км. јужно од Сењског Рудника. Насеље се одликује веома здравом климом и добром пијаћом водом.

⁴⁵⁾ 100 година Сењског Рудника, Београд, 1953; стр. 133, 135, 137.

Према извештају од 1934. године рудник Сисевац је имао 62 зграде, од којих 32 за радничке и службеничке станове, 2 за електричну централу, 4 за електричне извозне стројеве, 11 за радионице, складишта и остале пословне просторије. Зграде са радничким становима су приземне и ниске, најчешће се састоје од једне собе или собе и кухиње без нузпросторија. С обзиром на напред истакнуте природне услове, ово рударско насеље било је у то време најлепше и најпријатније рударско насеље.⁴⁶⁾

У овом периоду рудник Ресава имао је насеља у Барама, Маквишту и Селишту. Највернији опис ових насеља дао је архитекта М. Радовановић у свом извештају од 1946. године:

»Баре. Главно рударско насеље рудника Ресаве јесте »Баре«, које је некад било у центру рударских радова. Како се радови на вађењу угља све више развијају у правцу реке Ресавице (Маквиште, Селиште, Бучар, Ресавица), то ово рударско насеље добија све више експлоативни положај, тако да је већ и данас сувише удаљено од јамских отвора. Од места где станују до места где раде, рудари морају пешке да савлађују велике висинске разлике као и велике дистанце (2.700 м.) по веома тешком терену изложеном нарочито зими убиственој кошасти.

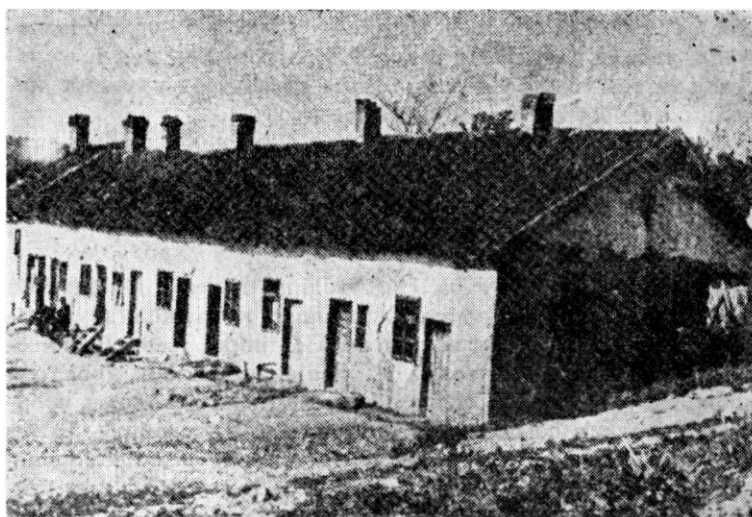
Само насеље у Барама претставља типичан пример најгорих услова становања. Зграде су ниске од слабог материјала, рђаво покривене терисаном хартијом, потпуно дотрајале; постављене су без икаквог плана, како било и где било, без повољних прилаза, без дворишта без зеленила. Станови су неудобни, нехигијенски, без нузпросторија. Насеље у Барама је дотрајало у сваком погледу и треба га што пре порушити.

Маквиште. У Маквишту је рударско насеље тек у зачетку. Од прометних објеката подигнут је магацин и утоварна рампа жичане железнице. У близини је купатило као и зграда где је смештена радионица и гатер. Има неколико малих приватних сеоских зграда.

Селиште. У Селишту је започето подизање привремених дрвених барака, донетих из Костолца за становање радника. Терен је отворен према кошасти.

С обзиром на веома тешке услове становања, а нарочито у Ресавским рудницима, после ослобођења пришло се припреми за изградњу модерног радничког насеља у Ресавици као централног за све Ресавске руднике.

⁴⁶⁾ 100 година Сењског Рудника, Београд, 1953; стр. 106, 107.

Породични станови рудара у Барама

Двадесет и деветог јуна 1945. године, Министарство рударства ФНРЈ, својим решењем бр. 736, формирало је Сењско-ресавски угљени басен под називом „Сењско-ресавски рудници мрког угља" у чији састав су ушли рудници: Сењски Рудник, Равна Река, Ресавица и Сисевац.⁴⁷⁾

ОПШТИНА У ДЕСПОТОВЦУ

Двадесетог јуна 1887. године, на позив војних власти, одржан је прозив војних обвезника у Деспотовцу, код Бање. Тога дана је дошло до оштрих сукоба између истакнутих првака Напредњачке и Радикалне странке. У тучи која је настала погинуло је 9 напредњака, међу којима: Аврам Добросављевић, из Деспотовца, Кама из Плажана, Росић, учитељ из Тропоња, Станоје, из Кованице и други,

⁴⁷⁾ 100 година Сењског Рудника, Београд, 1953; стр. 137, 138, 139 и 176.

док су Вула Поповић и Стаменко Симић из села Деспотовца успели да умакну и пређу у други срез. Ред је успостављен тек после неколико дана доласком окружног начелника из Ћуприје са коњаницима.

*

Све до 10. фебруара 1910. године насеље Деспотовац није имало своју општину. Седамнаест кућа, колико је тада било, улазило је у састав села Војника (село Деспотовца). Тога дана Деспотовац је одвојен од села и први пут добио своју општину. Изборни суд који је образован извршио је поделу земљишта у Мاستини и Пасуљишту. Интересантно је да су право на земљу имали само домороци, док су остали који су се доселили у Деспотовац били лишени тога права. Први председник општине варошице Деспотовца био је Јован Цветковић, трговац, а кмет и благајник Јован Добросављевић, земљорадник, док је други кмет био Милутин Матић, абација из Деспотовца.⁴⁸⁾

⁴⁸⁾ Из старих списа СО Деспотовац.